

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН І ПОЛІТОЛОГІЇ

На правах рукопису

СМОЛЯНЮК Володимир Федорович

ПРОБЛЕМА ГУМАНІЗАЦІЇ МІЖСОБИСТІСНИХ І
МІЖГРУПОВИХ СТОСУНКІВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Спеціальність: 23. 00. 02 - політичні інститути і процеси

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ - 1995 р.

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології Київського інституту Сухопутних військ.

- Науковий керівник - доктор історичних наук,
професор, заслужений працівник
вищої школи України
ВАКОЛЮК Віктор Степанович
- Офіційні опоненти - доктор історичних наук
КУЧЕР Володимир Іванович
- кандидат історичних наук
ТРУСОВ Євген Володимирович
- Провідна установа - Київський інститут Військово-
повітряних сил

Захист відбудеться "26" вересня..... 1995 р. о "15" годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.67.01. в Інституті
національних відносин і політології НАН України (252011, м.Київ,
вул. Кутузова, 8).

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту
національних відносин і політології НАН України (вул. Кутузова, 8).

Автореферат розіслано "22" серпня..... 1995 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Ю.А. ЛЕВЕНЕЦЬ

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

Актуальність теми дослідження. Складність процесу державотворення в Україні в кінці ХХ століття, необхідність швидкого подолання комплексної соціально-економічної, духовної, культурної кризи в українському суспільстві, зростаюча потреба в чіткому визначенні орієнтирів суспільного розвитку стимулюють підвищений науковий інтерес до тих напрацювань людства, які мають загальноцивілізаційну цінність. Одним із суттєвих загальнолюдських надбань, необхідність реалізації якого в сучасній Україні усвідомлюється все більшою кількістю соціальних сил, є гуманізм. Поступове повернення до проблематики гуманізму, розуміння необхідності супроводу соціально-економічних перетворень новим осмисленням гуманістичних ідей означає, що Україна безповоротно приєдналась до тих демократичних процесів, які відбуваються у сучасному світі. Кінець другого тисячоліття характеризується помітним зростанням інтересу до філософії гуманізму, оновленням гуманістичних поглядів на розуміння людини як творчої індивідуальності, намаганням все більшої кількості соціально активних утворень заперечити антигуманні прояви сучасного світу новим розумінням особистості, потенціалу її всебічного розвитку.

Для східноєвропейської традиції формування системних поглядів на мислячу творчу особистість характерним є багатовікове протистояння двох світових підходів до проблеми особистості і гуманізму: східного і західного /європейського/. В східній культурі людина, особистість не розглядалися як цінність, як потенційна основа побудови гуманістичного світогляду і гуманістичного суспільства. Відповідно, і в арміях деспотичних держав Сходу будь-яка унікальність людини розцінювалась, як зло, як перешкода абсолютній владі, уособлений в особистості вождя, імператора, полководця. Особистісні риси індивіда, їх цілеспрямована культивация, возвеличення людини - творця суперечили загальному настрою східної культури, покликаної виявити безособистісні абсолютні. Євроазіатська Російська держава, до складу якої тривалий час входила і Україна, не могла не зазнати східного трактування людини.

Сучасний етап розбудови Збройних Сил України, перехід від кількісних до якісних параметрів їх оптимізації, безумовне проведення заходів, передбачених військовою реформою, диктують необхідність термінового вирішення проблеми гуманізації військової служби, заперечення антигуманних наслідків тоталітарно-авторитарного минулого України, піднесення, возвеличення особистості військовослужбовця Української Армії. Актуальність такої проблеми очевидна: в 1994 році в армії України при порівняно невисокому рівні бойової підготовки загинуло 385 військовослужбовців¹, при цьому випадки суїциду перевищують третину загальних втрат і становлять 138.² 17 % комісованих з армії солдат і сержантів повернулися додому інвалідами I і II груп. Знуцання над товаришами по службі стали прямою причиною порушення 719 кримінальних справ².

Дані засобів масової інформації свідчать, що головною причиною самогубств і каліцтв військовослужбовців строкової служби, молодих прапорщиків і офіцерів є наявність в військових колективах нестатутних взаємин як на міжособистісному, особистісно-груповому, так і на міжгруповому рівнях. В армії незалежної України нестатутні взаємини стали провідною характеристикою системи дегуманізації військової служби, набули значного суспільного резонансу, негативно впливають на формування іміджу армії в суспільній свідомості.

Іншими варіантами об'єктивації вказаної системи стало незадовільне вирішення державними органами комплексу організаційно-кадрових, соціально-побутових, культурно-духовних, освітньо-професійних завдань, залишення армії віч-на-віч з проблемами, вирішувати які самостійно вона не повинна. Отже, система дегуманізації військової служби, об'єктивною основою якої стали міжособистісні і міжгрупові стосунки в Радянській Армії, у війську України протягом кількох років державної незалежності не тільки не подолана, вона набула нових варіантів прояву, підвищила власний адаптивний і еволюційний потенціали, поставила під сумнів перспективи швидкого подолання військових проблем.

1. Див.: Лопата А. Інтерв'ю газеті "Киевские ведомости". - 1995. 4 лютого.

2. Див.: Дані Генеральної прокуратури. "Киевские ведомости". - 1995. 10 червня.

При всій суперечливості історичного розвитку, особливо в ХХ столітті, Україна успадкувала традиції європейського підходу до проблем гуманізму. Вінцем багаторічних пошуків вітчизняних мислителів, насамперед, П. Могили, К. Саковича, Л. Барановича, Ф. Прокоповича, С. Яворського, Д. Туптала, С. Величка, Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Костомарова, В. Білозерського, В. Антоновича, П. Чубинського, багатьох інших, які заперечили мізерність людини, є ідеї українського просвітництва, сутність яких зводиться до кількох ключових положень: людина хоча і частина природи, але вона її краща частина, її вище творіння; все, що створила природа до людини, було лише прелюдією, підготовкою до урочистого акту творіння людської істоти; велич людини, її відмінність від інших творінь природи полягає в її розумі; для людини, наділеної розумом, посильним завданням є творча праця, яка здатна забезпечити прогрес суспільства.

Невіддільними від поглядів просвітителів є ідеї українських військових мислителів і військових практиків, для яких характерною позицією було особистісне піднесення, а не знеособлювання збройних охоронців Батьківщини. В поглядах більшості військових керівників князівської і козацької ери, періоду визвольних змагань, суперечливих подій другої світової війни свобода, незалежність, самостійність України безпосередньо пов'язувались із свободою, самостійністю, високими моральними рисами збройного захисника України.

Необхідною умовою розвитку високих особистісних рис людини, в тому числі і військовослужбовця, є наявність і функціонування суспільних утворень, сам генезис яких пов'язаний з намаганням реалізувати можливості людини в різних сферах, добитися максимальних результатів, будуючи свою діяльність на засадах, прийнятих і іншими соціально активними індивідами. Мова йде про дуалістичне познання правової держави і громадянського суспільства, розбудова яких є стратегічним орієнтиром розвитку сучасної України і які, в залежності від власної зрілості і міри взаємодії між собою здатні як підсилити, каталізувати соціально-економічний прогрес, так і стати пе -

решкою для його розгортання в суспільстві.

Мета дослідження. Пов'язавши терміни "особистість", "правова держава", "громадянське суспільство", логічно допустити, що держава такого типу з опорою на громадянське суспільство імманентно включає в себе значні можливості зовеличення особистості, її удосконалення, тобто, вона володіє значним потенціалом гуманістичного впливу на людину. В такому випадку гуманістичні виміри людини поширюються і на особистість військовослужбовця. Військовик, який до прийняття присяги вже має певний досвід життя в умовах правової держави і зрілого громадянського суспільства буде відрізнятися від збройного захисника надцентралізованої і, як правило, милітаризованої держави. Порівняння постатей військовослужбовців в тоталітарно-авторитарному і демократичному світі, виявлення особливостей воїна і військового колективу, провідні риси яких детерміновані тоталітарною державою, визначення шляхів гуманізації військових стосунків в Збройних Силах України як дійового механізму особистісного піднесення людини в погонах стали метою вибору автором теми дисертації.

Теоретичну і методологічну основу дослідження склали твори суспільствознавців античного світу, середньовіччя, мислителів капіталістичного періоду, роботи сучасних філософів, політологів, соціологів як економічно розвинутих країн із стабільними характеристиками соціально-економічного прогресу, так і держав з вираженою соціальною переорієнтацією, в яких подолання кризових явищ безпосередньо пов'язується, по-перше, з розвитком демократичної правової держави; по-друге, з розвитком громадянського суспільства як потенційного резерву стійкості і збалансованості соціуму.

В дисертаційному дослідженні автор використав такі методи:

а/ Загальні методи: соціологічний, нормативно-ціннісний, структурно-функціональний, інституційний, порівняльний, історичний, субстанціональний / онтологічний /.

б/ Загальнологічні методи: аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, поєднання історичного і логічного аналізу.

в/ Методи емпіричних досліджень: аналіз документів, використання статистичних даних, анкетні опитування, особисті спостереження дисертанта.

Специфічною складовою частиною інформаційного забезпечення дисертації є матеріали періодичних видань, інформаційних оглядів України і Російської Федерації за період 1991 - 1995 рр.

Стан наукової розробки проблеми. В класичній філософсько-політологічній літературі, в творах сучасних українських і зарубіжних дослідників, в матеріалах періодичних видань дається різна оцінка правової держави, громадянського суспільства і їх потенційних можливостей вплинути на послаблення де-гуманізаційних проявів сучасного світу, а також реальних можливостей військово-політичного керівництва Збройними Силами і громадськості змінити якісні характеристики міжособистісних стосунків в армійських умовах.

Різні трактовки викликає і сам термін "гуманізм", певні грані осмислення і практичного застосування якого беруть на озброєння суспільні сили різної орієнтації.

Теоретична основа демократичної правової держави, громадянського суспільства і продукованого ними гуманізму в сучасних умовах розглядається на кількох рівнях:

I. Науковому рівні, характерними рисами якого є намагання максимально адекватно відбити гуманістичні процеси в суспільстві, врахувати різноманітність існуючих підходів до вказаної проблематики.^I

I. Див.: Андрущенко В., Губерський Л., Зуєв В. Проблема гуманізму у сучасній філософії. - К.: 1994; Антонюк З., Маринович М. Щодо питання прав людини в Україні// Право України. 1995. № 2. С. 44-49; Білас І. Право, суспільство, держава: від тоталітаризму до демократії// Розбудова держави. 1994. № 3. С. 35-42; Концепція подолання економічної та політичної кризи в Україні// Розбудова держави. 1994. № 2; Легун В. Держава - для людини// Право України. 1993. № 1 С. 8-10; Личко Б. Громадянське суспільство/ Основи політології. - Харків: Основа, 1993. С. 56-70; Орзіх М. Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні // Право України. 1992. № 4. С. 7-12; Полохало В. Долгий путь к гражданскому обществу// Політична думка. 1994. № 2. С. 21-22; Проблемы взаимодействия гражданского общества и государства/ Технологии политической власти. Зарубежный опыт. - К.: Вища школа, 1994. С. 30-48; Світа Г.М. Громадянське суспільство і правова держава/ Політологія. - Львів: Світ, 1994. - С. 78-95.

2. Публіцистичному рівні, який швидше діє методом "від супротивного", показуючи недоліки сучасного світу взагалі і українського сьогодення зокрема через недосконалість, фрагментність, латентність держави і громадянського суспільства, відсутність гуманістичних чинників в ідеології різних соціальних груп, дію стихійно сформованої системи дегуманізації сучасного суспільства, історичні засади її виникнення.¹

3. Інформативному рівні, найбільш властивому пресі. Дегуманізація різних сторін життя громадян України і їх збройних захисників є по суті варіантом аргументації прогуманістичних чи антигуманістичних наукових і публіцистичних розробок, можливостей становлення в Україні правової держави, розгортання громадянського суспільства і їх подальшого впливу на складні процеси соціальної переорієнтації і пошуку особистістю свого місця в їх динаміці.

Дисертантом встановлено, що армійська проблематика, в тому числі і проблема поєднання гуманізму з військовою службою, проблема впливу цінностей демократичної правової держави, норм громадянського суспільства на варіанти їх взаємодії - тема, яка тільки починає осмислюватись. При цьому високий рівень інформативного і публіцистичного освітлення життєдіяльності особистості в погонах не може бути компенсований порівняно слабкою розробленістю теми на науковому рівні.

-----
1. Див.: Бебик В. Історико-психологічні аспекти формування політичної і правової культури українського суспільства// Право України. 1993. № 2. С.24-29; Виникнення та розвиток міжнародного гуманітарного права// Народна армія. 1994. 28 квітня; Лук'яненко Л. Громадянське суспільство: що це і коли збудуємо? Видання секретаріату УРП.- К.: 1995; Михальченко М., Цимбалюк П. Політична ситуація в Україні. Перспективи розвитку// Розбудова держави. 1993. № 1. С. 25-30; Соціально-політична ситуація в Україні: стан та тенденції розвитку// Розбудова держави. 1993. № 4. С.7-10; Стичинський В. Соціальний захист громадян: проблеми та гарантії// Право України. 1993. № 3 С.18-21; Темко Г. Чинники консолідації українського народу на сучасному етапі// Народна армія. 1994. 29 липня; Ткаченко В. Довгий шлях до громадянського суспільства// Політична думка. 1994. № 2. С. 46-49; Шинкарук В. Громадянське суспільство, держава, ідеологія// Розбудова держави. 1993. № 5. С. 53-56; Шморгун О. Україна: шлях відродження. Економіка. Політика. Культура.- К.: 1994; Штика О. Армія і суспільство в перехідний період// Народна армія. 1993. 31 березня; Штика О. Чи потрібна Україні політико-ідеологічна доктрина?// Народна армія. 1992. 24 вересня.

Об'єктом дисертації є гуманістичний потенціал Збройних Сил, детермінований правовою державою і громадянським суспільством, можливості і наслідки його впливу на міжособистісні стосунки.

Предметом дисертації є вияв рівнів і напрямів реалізації гуманістичного потенціалу Збройних Сил в сучасних умовах становлення в Україні правової держави й формування громадянського суспільства.

Досягнення поставленої мети обумовило вирішення основних завдань дисертації:

1. Проаналізувати сучасний стан політичної системи України, місце і роль армії в політичній системі, можливості Збройних Сил вплинути на процеси перерозподілу влади в державі.

2. Дослідити взаємозв'язок і взаємовплив політичних, громадянських, військових стосунків в перехідний період розвитку української держави.

3. Визначити механізм впливу цінностей демократичної правової держави і громадянського суспільства на особистість військовослужбовця.

4. Спираючись на гуманістичні характеристики правової держави і розвинутого громадянського суспільства, дослідити гуманістичний потенціал Збройних Сил.

5. Показати рівні й напрямки гуманізації військових стосунків в Збройних Силах України через подолання системи дегуманізаційних чинників об'єктивного і суб'єктивного походження.

Наукова новизна проблеми, яка вноситься автором на захист, полягає:

1. В обґрунтуванні наявності гуманістичного потенціалу Збройних Сил, детермінованого демократичною правовою державою і громадянським суспільством.

2. В дослідженні механізму впливу цінностей правової держави і громадянського суспільства на особистість військовослужбовця, результатом чого є її удосконалення в умовах військової служби.

3. В дослідженні системи дегуманізаційних чинників, при-
таманих арміям тоталітарно-авторитарних держав, в тому числі і Українській Армії як армії посттоталітарного типу.

4. У визначенні рівнів і напрямів гуманізації військових стосунків в Збройних Силах України.

Науково-практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його матеріали можуть знайти застосування в роботі керівництва Збройних Сил при плануванні та реалізації подальших заходів військового будівництва в Україні, в роботі професорсько-викладацького складу вищих військових навчальних закладів в ході виконання навчальних програм гуманітарних дисциплін, в роботі редакцій військових засобів масової інформації.

Висновки дисертації можуть являти інтерес для викладачів, ад'юнктів, слухачів і курсантів військових навчальних закладів.

Апробація роботи. Головні положення дисертації викладено в наукових і методичних статтях, обговорено в ході міжнародних та всеукраїнських конференцій: " Засоби масової інформації і становлення національної армії України ", Київ, жовтень 1994 року; " Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання ", Київ, березень 1995 року; " Політична опозиція: світовий досвід та українські реалії ", Київ, квітень 1995 року. Матеріали дослідження використовуються в навчальному процесі Київського інституту Сухопутних військ при викладанні дисциплін: " Армія в системі політичних стосунків ", " Політичні проблеми соціального управління ", " Військова політологія ". Зміст роботи відображено в п'яти публікаціях загальним обсягом в чотири друковані аркуші.

Структура дисертації: вступ, три розділи, висновки, список використаної літератури.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтована актуальність теми дисертації, сформульована мета, теоретичні і практичні завдання, визначені стан наукової розробки проблеми, теоретична і джерельна база, розкрита новизна і практичне значення роботи.

У першому розділі - "Теоретико-методологічні засади політологічного дослідження проблеми гуманізації військових стосунків" - показано, що процес поступового переходу України на демократичні засади суспільного розвитку являє собою складне, нелінійне подолання тоталітарно-авторитарних залишків попереднього державного устрою. Особливістю політичного процесу в Україні протягом 1991-1995 рр. є формування насамперед політичної системи при помітному недооцінюванні значення і наслідків економічних, соціальних, духовних перетворень. Зосередження державотворчого процесу переважно на політичних завданнях привело до значного поглиблення економічних проблем, поширення поля економічних негараздів на всі сфери життя суспільства, яке тривалий час перебуває в стані комплексної кризи з тенденцією до її подальшого загострення.

Однією з найсуттєвіших причин надмірного захоплення державно-політичним конструюванням без економічного, соціального, духовного супроводу процесу державотворення є специфічний характер виникнення і подальшої еволюції української державницької еліти з регіональної радянської комуністичної еліти, яка до набуття Україною незалежності була усунута від прийняття вагомих державних рішень. Великий обсяг завдань державотворення і державозміцнення виявив невідповідність між можливостями такої еліти і великою кількістю завдань, які необхідно вирішити в історично короткі терміни.

Наслідком недосконалості державницької еліти в Україні стала низька ефективність наявної влади, унікальне в світовій практиці сполучення в державному устрої елементів парламентської республіки, президентського правління та радянської влади. Недостатня ефективність влади привела до слабкості правової держави і громадянського суспільства в Україні, до прогресуючої небезпеки втратити державну незалежність, потенційні можли-

вості динамічного національного розвитку, утвердження демократичного ладу, в якому б людина стала найвищою цінністю.

Одним з позитивних моментів розбудови української держави стало створення Збройних Сил України, які, незважаючи на ряд власних недоліків, в умовах гострої суспільної кризи зберігають життєздатність і певну ефективність свого функціонування, стабілізують політичний процес в державі, консолідують соціальні групи, надають політичній еволюції риси прогнозованості, контрольованості, визначеності.

Армія України, як і будь-яка інша армія світу, невід'ємна від політичної сфери суспільства. По-перше, армія - продукт, породження політики. По-друге, армія - засіб політики. По-третє, армія - об'єкт політики. По-четверте, як особливий, відносно самостійний державний інститут, який має специфічні інтереси і технологію діяльності, армія - суб'єкт політики. При цьому суб'єктність армії може залишатися як на рівні її повної відповідності діючій Конституції держави, так і перетворювати її в антиконституційну надурядову і навіть надсупільну силу. В політологічній літературі аналізуються різні варіанти неконституційної поведінки армії.¹

При характеристиці суб'єктності Збройних Сил України доцільно визначити кілька етапів її розвитку: 1991-1993 рр. - період повної конституційної суб'єктності армії України; 1993-1994 рр. - період відповідності армії конституційним нормам з поступовим накопиченням ознак армійської самосуб'єктності; 1994-1995 рр. - період усвідомлення вищим політичним керівництвом держави ненормальності такого розвитку подій, посилення громадянського контролю за армією, здійснення першочергових заходів по поверненню армії України в рамки її повної відповідності чинному законодавству.

Однією з негативних сторін самозамикання армії в колі власних проблем є послаблення громадянсько-військових відносин, зниження можливостей цивільних осіб і їх об'єднань контролювати істотні сторони життєдіяльності Збройних Сил, в тому числі і стан військових стосунків.

1. Див.: Кофіман Е. Армійський офіцер і конституція// Військо України. 1992. № 2-3. С.16-22; Армия в политической системе современных обществ/ Военная политология. М.: ВА ГШ. 1993. С. 91 - 98.

Військові стосунки залежать від кількісно-якісних характеристик основних сфер життєдіяльності військових колективів: військово-професійної, управлінської, суспільно-політичної, побутової, особистісної.¹ В найбільш загальному вигляді доцільно виділити наступні види військово-соціальних стосунків: військово-службові, суспільно-організаційні, побутові, культурно-духовні, соціально-управлінські.²

В умовах правової держави і розвинутого громадянського суспільства значна диференційованість військових стосунків означає реальну можливість поглиблювати суспільно-позитивні засади відносин між людьми в погонах, будувати їх на основі взаємоповаги і гуманізму. В такому випадку механізм впливу цінностей правової держави і громадянського суспільства складається з важелів прямого, опосередкованого, раціонально-організованого і стихійного їх втручання в життєдіяльність окремого військовослужбовця або військового колективу.

В умовах тоталітарно-авторитарної держави, незрілого, латентного громадянського суспільства провідною характеристикою розв'язання проблем суспільного розвитку стає силове вирішення його суперечностей з визначеною наперед перемогою держави і її елементів. Під впливом держави багатьом ієрархізованим соціальним групам, в тому числі і збройним силам, також стає властивим силовий підхід у взаємостосунках міжособистісного і міжгрупового масштабів. В армії Союзу РСР негативно-силовий антигуманний характер прояву стосунків між людьми отримав назву "позастатутних взаємовідносин", які мають логічну еволюцію свого розвитку, особливості прояву в військових колективах строкової служби, в колективах прапорщиків, офіцерів.

На основі соціологічних досліджень дисертантом встановлено, що найбільш стійкими формами прояву нестатутних взаємин, а, отже, одними з найбільш важких форм виключення гуманістичних принципів із міжлюдських зв'язків є: моральне або фізичне утиснення слабких, особливо - новичків; відверте паразитування ряду осіб за рахунок покірних: примус до виконання різних при-

1. Див.: Киришин Ю.Я. Философские проблемы организаторской деятельности военных кадров. Дисс. ... доктора философских наук. М.: ВВУ ГШ, 1994.

2. Кузьменко Б.В. Социальные процессы в воинских коллективах как объект системного анализа и управления. М.: 1990.- С. 21.

хотей, перекладання на них обов'язків по службі і в побуті; вимагання грошей, речей, продуктів, обмундирування; вип'ячування регіональних, національних, інших особливостей, забобонів і пов'язані з цим зіткнення; вимогливість командирів, начальників і старших товаришів, яка принижує особисту гідність військовослужбовця; нервові зриви осіб, які виміщують на товаришах по службі накопичене зло в особисто нестерпній ситуації; розправи над кривдниками.

Збройні Сили України, успадкувавши нестатутні взаємини від Радянської Армії, не змогли протягом 1991-1995 рр. виключити їх із міжлюдських стосунків в армійському середовищі і навіть створили необхідні передумови для їх модернізації на сучасному етапі розвитку української держави і її армії: низький рівень матеріально-технічного, побутового забезпечення військової служби, непродумані зміни терміну строкової служби, неможливість повернутися в Україну для подальшого виконання військових обов'язків офіцерам і прапорщикам з інших держав СНД, конфлікти між солдатами і сержантами, призваними з Західної України, Лівобережної України, Криму дають підстави стверджувати, що проблема нестатутних взаємин виключно армійськими силами може бути лише локалізована.

Таким чином, диференціювання соціальних груп в армійських умовах - об'єктивний процес, протікання якого піддається регулюванню в незначних дозах. Сформована система міжособистісних, міжгрупових стосунків і на мікро-, і на макрорівнях несе на собі відбиток домінуючих у суспільстві відносин. У випадку підвищення самосуб'єктності армії, її самозамикання у колі власних проблем, в умовах слабкості громадянського суспільства, відсутності правової держави, панування в суспільстві силових засад створення, розвитку і, як підсумок, руйнування держави авторитарно-тоталітарного типу в організмі збройних сил відтворюється ієрархія силових зв'язків і відносин, які є основою виникнення системи дегуманізації військової служби, які створюють ілюзію успішного вирішення армійських протиріч, а насправді - лише їх накопичують, приближуючи якісний стрибок-відхід від попередніх принципів розбудови збройних сил.

У другому розділі - "Гуманістичний потенціал військової служби" - дисертант доводить наявність існування джерел, можливостей, ресурсів збройних сил держави, актуалізація яких відбувається протягом військової служби конкретної особистості і які спрямовані на виховання позитивних моральних рис в стосунках між власне військовослужбовцями, а також між військовослужбовцями і цивільними громадянами.

Із значної кількості суспільних факторів, які впливають на формування гуманістичного потенціалу армії, провідне місце займає кількість та якість гуманістичних ідеологій, притаманних конкретному суспільству, особливості їх виникнення, подальшої еволюції, варіанти взаємодії між собою і іншими духовними утвореннями.

Узагальнюючи великий масив наукової, публіцистичної літератури, дисертант приходить до висновку про поліваріантне сприйняття феномену гуманізму соціальними силами різної спрямованості. Основою гуманістичного світогляду продовжують залишатися праці діячів епохи Відродження: Д.Аліґ'єрі, Дж.Бруно, М.Кузанського, М.Монтеня, Ф.Петрарки, їх послідовників - Бекона і Декарта, Вольтера і Руссо, Гердера і Канта, Фіхте і Фейєрбаха.

Специфічну трактовку ідеї гуманізму отримали в працях К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Плеханова, їх послідовників в різних регіонах світу. Альтернативні марксистові погляди на феномен гуманізму належать Р.Арону, М.Бердяєву, М.Веберу, А.Камю, Ж.Марітену, К.Попперу, Б.Расселу, Ж.-П.Сартру, П.Сорокіну, С.Франку, Е.Фромму, А.Швейцєру, К.Ясперсу, іншим дослідникам.

Чільне місце ідеї гуманізму займали в творчості українських мислителів: вчених Києво-Могилянської академії, Г.Сковороди, Т.Шевченка, І.Франка, Л.Українки, П.Грабовського, М.Драгоманова, М.Грушевського, П.Винниченка. Оригінальну інтерпретацію теорія гуманізму отримала в працях діячів "незалежної хвилі" українства: Ю.Бачинського, О.Шумського, М.Волобуєва, Д.Донцова, В.Ліпінського, С.Рудницького, І.Огієнка та ін.

Особливістю теоретичної розробки ідей гуманізму вченими Союзу РСР в 60-80 роки була необхідність використання марксистської методології, що не перешкодило Ю.Азарову, А.Ахієзеру,

М.Бахтіну, Б.Капустіну, О.Лосєву, М.Мойсєєву, Т.Панфіловій, В.Федотовій та іншим суспільствознавцям збагатити теоретичні напрацювання філософії гуманізму.

Дисертант докладно аналізує сутність і зміст сучасних підходів до осмислення гуманістичної ідеології. Такими підходами є: радикальний гуманізм, новий гуманізм, антропологічний гуманізм, ірраціональний гуманізм, негативний гуманізм, позитивний гуманізм, християнський гуманізм, марксистський гуманізм, раціональний гуманізм, класовий гуманізм, політичний гуманізм, ліберальний гуманізм, удаваний гуманізм, а також різні історичні форми гуманізму, до яких належить гуманізм римський, ренесансний, романтичний.

Сучасні українські мислителі проблематику гуманізму поєднують з розвитком української ідеї як "послідовного розгортання релігійно-моралістичної общинності, принципу духовної консолідації, ціннісного екзистенційного особистісного естетизму, антипрагматизму, антиекономізму, антипозитивізму й надмірного антитехнократизму."¹

Відштовхуючись від поліваріантності розвитку ідей гуманізму на сучасному етапі, дисертант пропонує до гуманістичних параметрів життєдіяльності особистості в умовах військової служби віднести ті показники, які характеризують усвідомлення особистістю гуманізму як принципу світогляду, а також здатність особистості детермінувати похідні від неї процеси ознаками гуманізму, цінність яких признається соціальним оточенням.

До ознак гуманістичних параметрів пропонується віднести: рівень моральних засад людини, спрямованих на ствердження самоцінності особистості; наявність позитивних ідейних і вольових моральних якостей; наявність принципів, ідеалів, цінностей, які стимулюють активність особистості в формах, що мають найвищу суспільну цінність / патріотизм, героїзм, подвиг тощо /; орієнтацію особистості на розвиток своїх можливостей, здатності до подальшого удосконалення, в тому числі і в умовах військової служби.

Система гуманістичних параметрів / показників, вимірів /
І. Шморгун О. Україна: шлях відродження. Економіка. Політика. Культура.- К.: 1994. С. 183.

життєдіяльності військовослужбоця, яка є похідною від гуманістичного потенціалу військової служби, в найбільш загальному вигляді складається, по-перше, з актуалізації в умовах військової служби моралі конкретної особистості; по-друге, з формування моральної культури особистості під час її перебування в лавах збройних сил; по-третє, з виховання наявними армійськими можливостями культури громадянськості; по-четверте, з необхідності персонального осмислення проблеми справедливості війн, збройного насильства в кінці ХХ століття; по-п'яте, з необхідності осмислення і вироблення власного ставлення до джерел формування моральності в сучасних умовах.

Дисертанат вважає, що правова держава, зріле громадянське суспільство мають складну багаторівневу систему невинного продукування моральних, ширше - гуманістичних імпульсів, які утримують особистість в межах дій суспільно признаних норм поведінки. Як мінімум, до таких джерел формування гуманістичних засад відносяться: 1. Сім'я, оптимальний склад якої, як показує досвід багатьох народів, повинен нараховувати 3 - 4 покоління, активно взаємодіючих між собою, в тому числі і в духовному збагаченні молодших поколінь. 2. Суспільний стан, до якого належить особистість, і який, маючи писані й неписані норми поведінки, накладає на неї певні моральні обов'язки. 3. Церква, яка історично відігравала значну роль не тільки в декларуванні імперативів моральної поведінки, але і в вихованні такої поведінки. 4. Інститут аристократії в суспільстві, етичними рисами якого були саме честь, відповідальність, обов'язковість, патріотизм і який істотно впливав на суспільні процеси.

В сучасних умовах вплив слабючої сім'ї, невизначеність соціального стану молодої людини, відсутність релігійних почуттів або ж неусвідомлене слідування тільки деяким граням релігійного життя, існування в суспільстві не аристократичних кіл, а політизованих і корумпованих еліт і контреліт приводять до того, що формування моральних, гуманістичних потенцій зрілої особистості відбувається непослідовно, стихійно, в деяких випадках не відбувається взагалі.

На підставі наведених гуманістичних параметрів життя - діяльності особистості в умовах військової служби дисертант приходить до висновку, що військова служба, заперечуючи в свідомості молодого людини ситуативні мотиви егоцентризму, культу надмірного споживання, збагачення, задоволення виключно власних потреб, не тільки не перериває, а продовжує, іноді - розпочинає розбудову засад моральності, що є необхідною умовою переходу до гуманістичних варіантів міжлюдського спілкування і в умовах армії, і поза нею.

В третьому розділі - " Напрямки гуманізації військових стосунків в Збройних Силах України " - визначається система об'єктивних і суб'єктивних протиріч, які діють в армії України і спрощення якої до цивілізованого вигляду дозволяє моделювати рівні і напрямки подолання дегуманізаційних чинників у війську.

Об'єктивно в таку систему протиріч входять наступні групи: I група - протиріччя між складовими частинами військової діяльності / між метою і засобами її досягнення, між метою і результатами, між засобами і витратами людської енергії і т.п./ II група - протиріччя між окремими видами діяльності військовослужбовців / між досить високим рівнем військово-професійної діяльності і не менш значними недоліками в соціально- побутовій, духовній, культурній діяльності військовиків/. III група - протиріччя між змістом військової діяльності і її суспільними формами. IV група - протиріччя між різними суспільними формами життєдіяльності військовослужбовців / між колективізмом і соціальною справедливістю, між колективізмом і індивідуалізмом, між гуманізацією, демократизацією військових стосунків і зміцненням единоначальності, дисципліни/. V група - протиріччя, які характеризують складну для військових кадрів теоретико-ідеологічну і психологічну ситуацію, обумовлену логікою світового суспільного розвитку в ядерну еру.

Дисертант вважає, що Збройними Силами України властиві суперечності їх розвитку, які мають суб'єктивну природу. Це: протиріччя, пов'язані з заміною політорганів в військових з'єднаннях соціально-психологічною службою, а пізніше - органами виховної роботи; протиріччя, основою виникнення яких є опора на

ідеологію націоналізму при розбудові Збройних Сил; проти - річчя, які виникають при введенні в Українській Армії державної мови як основного засобу бойового управління та між-особистісного спілкування; протиріччя соціального захисту від держави державної організації - армії; протиріччя, які пов'язані з посиленням громадянського контролю за армією України і певною інертністю світогляду старших і вищих офіцерів, які отримали класичну військову освіту в умовах мілітаризованого СРСР; протиріччя, пов'язані з невизначеністю зовнішніх військово-політичних орієнтирів вищого військового керівництва держави.

Систематизація протиріч розвитку Збройних Сил України дає змогу визначити напрями гуманізації міжособистісних і між-групових стосунків в армії України через кілька рівнів:

I рівень: загальноцивілізаційний, пов'язаний з необхідністю перебудови світоглядних засад громадян більшості держав світу, в тому числі і України по комплексу питань національної безпеки, особистого ставлення до армії, до військового варіанту захисту життєво важливих інтересів особистості, народу, держави.

II рівень: регіональний, притаманний державам, які по - ступово поривають з тоталітарним минулим і декларують перехід до розбудови демократичної правової держави, "вага" і можливості якої стимулюють розвиток громадянського суспільства, що, в свою чергу, актуалізує перехід особистих гуманістичних якостей з потенційної в реальну форму їх виразу.

III рівень: державний, властивий Україні, як державі, яка має певні особливості історичної траєкторії переходу з тоталітарно- авторитарного стану в стан демократичних держав сучасної Європи.

Конкретними напрямками актуалізації цього рівня є: 1. Законодавче забезпечення військового будівництва в Україні. 2. Перетворення Збройних Сил в вагомий чинник консолідації українського народу на сучасному етапі ідеологічного і політичного плюралізму. 3. Патріотичне виховання особистості військовослужбовця. 4. Ознайомлення з релігійними цінностями / насамперед християнськими / військовиків різних категорій. 5. Вирішення

комплексу проблем матеріально-побутового забезпечення всіх сфер життєдіяльності воїнів. 6. Нормалізація впливу на армію громадських організацій, партій і рухів, які від стійких контактів з окремими військовослужбовцями переходять до більш організованих акцій з військовими колективами. 7. Державне регулювання повернення в Україну офіцерів і прапорщиків, їх сімей з азіатських, закавказьких держав СНД, азіатської частини Російської Федерації. 8. Державне регулювання нового явища в розбудові українського війська - збільшення кількості жінок, які бажають поєднати своє життя з військовою службою. 9. Гуманітаризація системи вищої військової освіти.

ІV рівень: армійський, полем функціонування якого є власне Збройні Сили України, які доцільно аналізувати як самостійну велику соціальну групу. Практичними напрямками реалізації цього рівня є: 1. Вдосконалення системи гуманітарної підготовки в військових підрозділах. 2. Нейтралізація нестатутних взаємин в підрозділах строкової служби, в колективах офіцерів і прапорщиків. 3. Подолання проблеми дезертирства. 4. Нормалізація кадрової політики в армії. 5. Вирішення проблеми пияцтва та алкоголізму на користь їх повного несумісництва із службою. 6. Недопущення випадків наркоманії та токсикоманії серед військовослужбовців. 7. Створення умов для обмеження дії злочинності в військових колективах. 8. Виключення із лексики військовослужбовців ненормативних виразів. 9. Конструктивний зв'язок Збройних Сил з засобами масової інформації, зруйнування з опорою на них "системи недоторканих тем", які не зачіпають безпеку держави і саме в які штучно зараховувались армійські негативи. 10. Удосконалення системи соціальної адаптації звільнених в запас військовослужбовців і т. п.

Отже, гуманізація міжособистісних і міжгрупових стосунків в Збройних Силах України може бути досягнута при комплексному вирішенні на кількох рівнях принципово важливого питання: гуманізації відносин між армією і суспільством, яке поступово підвищує якісні характеристики своєї громадянської першооснови. Армія повинна свідомо запозичити цінності громадянського суспільства, маючи за мету гуманізацію військових стосунків, демократизацію життєдіяльності воїнів і їх колективів.

Висновки містять основні результати дослідження:

Необхідність швидкого і рішучого відходу від тоталітарно-авторитарного минулого українського суспільства, прискореної розбудови сучасної демократичної правової держави диктують необхідність як вивчення і дозованого запровадження світових досягнень в практику державотворення в Україні, так і власних досліджень, власних пошуків варіантів удосконалення як правової держави, так і громадянського суспільства.

Громадянське суспільство і історично пізніше сформована ним держава / ще пізніше - правова держава / мають значний потенціал гуманізму, оскільки основою такого суспільства є активно діюча, володіюча складною мотиваційною системою особистість із значним "полем особистої автономії", яке забезпечується низкою факторів економічного, соціального, духовного гатунку.

Збройні сили демократичної правової держави будуються на засадах гуманізму, поваги до особистості, зодягнутої в військову уніформу.

Збройні сили тоталітарно-авторитарної держави відтворюють головні характеристики тоталітарно організованого соціуму: повновладдя верхів державної піраміди, фактичну безправність її низів перед волею, продиктованою зверху, значний апарат насильства і примусу, метою якого є безумовне виконання державних інтересів. Особистість в такій армії є надполітизованою, позбавленою почуття власної гідності, відірваною від звичного соціального отчення. В пострадянських арміях крайнім варіантом утиснення особистості продовжують залишатися нестатутні взаємини, які мають значний суспільний резонанс і є однією з головних перешкод на шляху розбудови збройних сил демократичної правової держави, на шляху становлення повноцінної особистості.

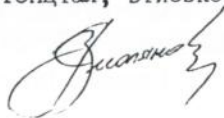
В той же час Збройні Сили України містять в собі значний потенціал гуманістичного впливу на людину, піднесення її як особистості, надання їй нових можливостей для подальшої самореалізації, розкриття яких в невійськових сферах суспільства істотно обмежене.

Повна реалізація гуманістичного потенціалу армії можлива при узгоджених діях держави, Збройних Сил, військових колективів, конкретної особистості, яка проходить військову службу.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

1. В.Смолянук. Проблемність в викладанні політології. Методичний збірник Інституту системних досліджень освіти Міністерства освіти " Нові технології навчання ", вип. І4.- К.: 1995.- І д.а.
2. В.Смолянук. Преса і розбудова Збройних Сил України. Конспект лекції.- К.: МО України, 1995.- І,І д.а.
3. В.Смолянук. Роль преси в гуманізації міжособистісних стосунків у військових колективах Української Армії. Тези виступу на всеукраїнській науково-практичній конференції " Засоби масової інформації і становлення національної армії України ".- К.: 1994.- 0,5 д.а.
4. В.Смолянук. Громадянське суспільство і опозиція. Співдоповідь на всеукраїнській науково-практичній конференції " Політична опозиція: світовий досвід та українська практика ".- К.: 1995.- 0,5 д.а.
5. В.Смолянук. Громадянське суспільство і політична еліта: проблеми взаємозв'язку. Тези виступу в міжнародному експертному клубі " Політична думка ".- К.: 1995.- 0,5 д.а.
6. В.Смолянук. Вплив релігійних цінностей на формування моральності військовослужбовця. Тези виступу на міжнародній науково-практичній конференції " Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання ".- К.: 1995.- 0,5 д.а. Передана до друку.
7. В.Смолянук. Проблеми розбудови Збройних Сил України на сторінках вітчизняної преси// Нова політика.- 1995.- № І.- 0,5 д.а. Передана до друку.

Ключові слова: політична система, Збройні Сили, гума - нізм, гуманістичний потенціал, військові стосунки, напрями гуманізації.

Володимир Федорович Смолянюк

**Проблема гуманізації міжособистісних і міжгрупових
стосунків у Збройних Силах сучасної України:
політологічний аналіз**

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Підписано до друку 19.07.1995 р.   Формат 60x84 1/16.
Умовн. друк. арк. 1,16.   Тираж 50.   Замовлення № 210.
Безкоштовно

РВК НОВ частини

454394

AB 32.853

AB 32.853